

Aslbek Ergashev

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Rus adabiyotshunosligi” kafedrası o'qituvchisi,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: ergasevaslbek@gmail.com

LEV TOLSTOY VA SHUKUR XOLMIRZAYEV QISSALARIDA BADIY TIL VA USLUBIY O'ZIGA XOSLIKNING MUSHTARAKLIGI

Annotatsiya. Maqolada Lev Tolstoy va Shukur Xolmirzayev qissalarida badiiy til va uslubning o'ziga xosliklari qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki yozuvchining asarlarida til – voqeani tasvirlovchi vosita emas, balki inson ruhiyatini ochuvchi, axloqiy va falsafiy mazmunni ifodalovchi estetik hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda mualliflarning tabiat obrazlarini qo'llashdagi o'xshashliklar, so'z iqtisodi va axloqiy uslub tamoyillari tahlil etilib, ularning umumiy badiiy qarashlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Lev Tolstoy, Shukur Xolmirzayev, badiiy til, uslub, axloqiy tamoyil, psixologik tahlil, ruhiyat, tabiat obrazi, so'z iqtisodi, milliy badiiyat.

THE COMMONALITY OF ARTISTIC LANGUAGE AND STYLISTIC UNIQUENESS IN THE NOVELLAS OF LEV TOLSTOY AND SHUKUR KholmIRZAEV

Abstract. The article presents a comparative analysis of the peculiarities of artistic language and style in the stories of Lev Tolstoy and Shukur KholmIRZAEV. In the works of both writers, language is interpreted not as a means of describing the event, but as an aesthetic phenomenon that reveals the human psyche, expresses moral and philosophical content. The study analyzes the similarities in the authors' use of images of nature, the principles of word economy and moral style, and identifies their common artistic views.

Keywords: Lev Tolstoy, Shukur KholmIRZAEV, artistic language, style, moral principle, psychological analysis, spirituality, image of nature, word economy, national poetics.

Lev Tolstoy va Shukur Xolmirzayev – ikki davr, ikki til va ikki adabiy muhit vakili bo'lsa-da, ularning ijodida umumiy badiiy va uslubiy tamoyillar mavjud. Har ikki yozuvchi inson ruhiyatini ochishda, ichki kechinmalarni til orqali ifoda etishda, hayotning ma'naviy-axloqiy mohiyatini ko'rsatishda yuqori badiiy mahoratga ega. Ular uchun til – voqeani tasvirlash vositasi emas, balki falsafiy va ruhiy ma'nolarni ifoda etuvchi estetik hodisadir [1, 57 - b].

1. Художества va voqelik o'rtasidagi uyg'unlik

L. Tolstoyning “После бала” asarida til oddiy voqeani tasvirlamaydi, balki inson ongidagi ziddiyatlarni ochadi:

“И всё перевернулось во мне, и то, что было прежде светом, стало мраком, и то, что было мраком, стало светом” [2, 152 - b].

Bu jumla nafaqat ichki holatni, balki axloqiy inqirozning tildagi ifodasini ko'rsatadi. Tolstoy so'z orqali insoniyatning ichki dramatzimini yoritadi, hissiyotni fikr orqali sublimatsiyalaydi.

Shukur Xolmirzayevning “Hayot abadiy” qissasida ham shunday ichki dramatzizm bor. Muallif qahramonning ichki kechinmasini tashqi voqelik orqali ifoda etadi:

“Uning ko'zlarida uzoq yo'llar, sukunat va afsus zilol suvday titrar edi” [3, 74 - b].

Bu yerda ham til real voqeani tasvirlamaydi, balki ruhiy holatning ko'zgusi bo'lib xizmat qiladi. Demak, har ikki yozuvchida til va voqelik o'rtasidagi chegara siyraklashgan – so'z ruhiyatning o'ziga aylanadi.

2. Повестьвованье va ichki nuqtayi nazar

Tolstoy psixologik analizni “ichkaridan kuzatish” usuli bilan ifoda etadi. Masalan, “Смерть Ивана Ильича” asarida qahramonning fikr va hissi birlashadi:

“Он искал прежний страх смерти и не находил его. Где он? Что смерть? Страх нет, потому что нет смерти” [4, 202 - b].

Bu misolda filosofik yo'nalish bilan badiiy tilning uyg'unligi namoyon bo'ladi. Tolstoyda “ichki ovoz” orqali falsafiy ma'no ochiladi.

Shukur Xolmirzayevda ham “ichki dialog” asosiy uslubiy vositadir. “Beshik” qissasida qahramonning ichki monologi butun asarning hissiy markazini tashkil qiladi:

“Bola yig‘ladi. Uning yig‘isi ichidagi g‘amga hamohang edi, – u ham yig‘ladi, ichida, beovoz yig‘ladi...” [5, 182 - b].

Har ikki yozuvchida ovozsiz hissiyot – so‘z orqali ifoda etiladigan ichki sokin falsafa – uslubiy mushtaraklikni belgilaydi.

3. Tabiat va odam munosabatidagi obrazlilik

Tolstoyda tabiat obrazi inson holatining eng nozik ko‘rinishlarini aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Uning asarlarida tabiat – tashqi manzara emas, balki ruhiy hodisa, ichki uyg‘onish va axloqiy yuksalishning ramzidir. Masalan, “Война и мир” romanida Per Bezuxovning ruhiy yangilanishi sahnasida yozuvchi tabiat tasviridan psixologik burilish nuqtasi sifatida foydalanadi:

“Небо было высоким, бесконечным, и вдруг ему захотелось жить”
[6, 47-b.].

Bu qisqa jumlada osmon – cheksizlik, ruhiy erkinlik va axloqiy ozodlanish ramziga aylanadi. Osmon tasviri orqali, Tolstoy inson qalbining ochilishi, ruhiy “zanjirdan ozod bo‘lishi”ni ifodalaydi. Shu bilan birga, tabiat manzarasi o‘zida “ilohiy uyg‘unlik” g‘oyasini mujassam etadi – inson, tabiat va hayot o‘rtasidagi abadiy bir butunlikni his etish tuyg‘usini uyg‘otadi.

Shunga o‘xshash badiiy tamoyilni Shukur Xolmirzayev ijodida ham kuzatish mumkin. Uning “Qora ko‘lmak” qissasida tabiat qahramon ruhiyatining ko‘zgusiga aylanadi:

“Qora ko‘lmakning suvi tingan, osmondagi yulduzlar suvda qimirlardi – go‘yo osmon uning qalbiga tushgandek edi” [7].

Bu tasvirda muallif ruhiy holatni tabiiy manzara orqali anglatadi: tinch suv – sokin qalb ramzi, yulduzlar esa inson tafakkuridagi umid va iztirobning jilvalaridir. Xolmirzayev tabiatni shunchaki dekorativ fon sifatida emas, balki qahramon his-tuyg‘ularining badiiy ifodasi sifatida ishlatadi. Uning tasvirida

“osmon qalbgga tushadi”, ya’ni tashqi manzara ichki kechinma bilan qo‘shilib, yagona badiiy energiya maydonini hosil qiladi.

Tolstoyda bu jarayon ko‘proq metafizik-axloqiy uyg‘onish shaklida kechsa, Xolmirzayevda u ruhiy introspeksiya – o‘zini tinglash, ichki sukut holatini topish jarayonidir. Har ikkala yozuvchida tabiat “insonning ruhiy dialogdagi hamrohi” sifatida qatnashadi.

Demak, Tolstoy va Xolmirzayev ijodida tabiat obrazi inson ichki olamining badiiy kodidir: unda insonning hayotga munosabati, ruhiy o‘zgarishi, poklanish va umid ramziy shaklda ifodalanadi. Bu ikki yozuvchining tasviriy maktabini birlashtirib turuvchi jihat shundaki, ular tabiatni so‘z orqali “jonlantiradi”, inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini ochishda uni sokin, lekin kuchli badiiy vositaga aylantiradi.

4. Lakonizm va ma’no zichligi

Tolstoyda so‘zning iqtisodi – bu nafaqat uslubiy tanlov, balki falsafiy qarashning ham ifodasidir. Har bir so‘z, har bir jumla hayot va o‘lim, ezgulik va yovuzlik, inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni aks ettiradi. “Три смерти”dagi qisqa, ammo g‘oyaviy jihatdan yuksak “Человек умер, дерево умерло, жизнь осталас” iborasi insonning o‘tkinchiligi va tabiatning abadiyligi o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlikni ochadi. Bu yerda Tolstoy tilining kuchi – uning soddaligidadir. U “ortiqcha so‘z”ni inkor etadi, shuning uchun ham har bir so‘z hayotiy va ma’naviy og‘irlikka ega bo‘ladi. Shu ma’noda, Tolstoyning uslubi “so‘z orqali sukutni aytish” san’atiga aylanadi.

Shukur Xolmirzayevda ham bu prinsip o‘zbek milliy badiiy tafakkuri ruhida davom etadi. U o‘z asarlarida so‘zning tashqi tovush emas, ichki ma’no qatlamini ochishga intiladi. “Beshik” qissasidagi “Beshik yelpigandek, uning xotirasi ham yurakni yelpitardi” jumlasini nafaqat obraz, balki ramz sifatida ishlaydi – bu yerda beshik inson hayotining aylanishi, vaqtning uzluksiz harakati, xotiraning ruhi sifatida talqin qilinadi.

Xolmirzayevning badiiy tili xalq og‘zaki ijodiga, maqol, ibora va shevaga tayanadi, lekin bu xalqona shakl ortida chuqur psixologik va falsafiy mazmun

yashiringan. Uning uslubi, Tolstoynikidek, “ko‘p gapdan oz ma’no emas, oz gapdan ko‘p ma’no” tamoyiliga asoslanadi. Masalan, “Qora ko‘lmak”da bitta tabiat tasviri orqali butun ruhiy drama ifoda topadi. Shu bois, har ikki yozuvchi asarlarida so‘z iqtisodi – bu estetik vosita emas, balki inson ruhining konsentratsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, Lev Tolstoy va Shukur Xolmirzayev ijodida badiiy tilning asosiy kuchi – so‘zning ichki energiyasi, sukut bilan so‘z o‘rtasidagi muvozanatda. Har bir so‘z, har bir obraz – inson qalbining eng chuqur qatlamlariga kirib boruvchi kalitdir. Tolstoyda bu falsafiy tafakkur, Xolmirzayevda esa milliy ruh bilan uyg‘unlashgan tasavvufiy sezim shaklida gavdalanadi. Shu tarzda, ularning qissalarida badiiy til – nafaqat tasvir vositasi, balki insoniyatning ruhiy tajribasini ifodalovchi muqaddas til darajasiga ko‘tariladi.

5. Axloqiy-falsafiy qatlam uslubning markazida

Har ikki yozuvchi uchun uslub – bu nafaqat estetik shakl, balki ma’naviy javobgarlik ifodasidir. Tolstoy uchun so‘zning go‘zalligi uning axloqiy ta’sirida, inson qalbiga kirish qobiliyatida yotadi. “Искусство должно заражать людей чувствами добра” degan g‘oyasi bilan u san’atni ruhiy tarbiya vositasi sifatida ko‘radi. Tolstoy uchun yozuvchi – bu faqat voqealarni tasvirlovchi emas, balki insonni o‘z vijdoni bilan yuzlashtiruvchi ma’naviy rahnamo. Shuning uchun ham uning asarlarida tilning vazifasi – o‘quvchining qalbini “uyg‘otish”, uni o‘z ichki dunyosiga nazar solishga majbur etishdir. “Анна Каренина”, “Отец Сергей” yoki “Воскресение” kabi asarlarida muallif har bir so‘z orqali insonni poklanishga chorlaydi, har bir tasvirda ezgulik va vijdon ovozi aks ettiradi.

Xuddi shunday, Shukur Xolmirzayev ijodida ham badiiy tilning eng muhim vazifasi – insonni ma’naviy jihatdan tozalash, unga ruhiy ogohlik baxsh etishdir. U o‘zining “Yozuvchi yuragi” maqolasida yozuvchi shaxsining axloqiy pokligi haqida so‘z yuritib, san’atni faqat iste’dod bilan emas, balki halollik va poklik bilan o‘lchaydi. Uningcha, yozuvchi qalbi “ifloslanmasa”, so‘zi ham, uslubi ham tabiiy va ta’sirli bo‘ladi. “Beshik”, “Oq otli bola”, “Dunyoning ishlari” kabi asarlarida

Xolmirzayev soʻzning axloqiy missiyasini xalqona, samimiy ohangda amalga oshiradi.

Tolstoyning uslubi – fikrning qatʼiyligi va ichki sokinligida, Xolmirzayevniki esa yurakning toʻlqini va xalq ruhining soddaligida gavdalanadi. Ammo har ikkisini birlashtiruvchi narsa – axloqiy haqiqatni soʻz orqali yetkazish gʻoyasidir. Ular uchun yozuvchilik – bu mahorat emas, masʼuliyatdir; badiiy til – bu oʻyin emas, inson qalbining tarozisidir. Shu bois, ularning asarlarida soʻz insonni nafaqat oʻylantiradi, balki tozalaydi, uni hayotiy maʼno sari yoʻnaltiradi.

Shunday qilib, Lev Tolstoy va Shukur Xolmirzayev ijodida uslubiy mukammallikning markazida axloqiy gʻoya turadi. Har ikki adib uchun badiiy soʻz – bu nur, u insonni zulmatdan olib chiqadigan vosita. Tolstoyda bu nur – “vijdon va ezgulik”, Xolmirzayevda esa – “eʼtiqod va xalqona samimiyat” shaklida namoyon boʻladi. Natijada, ularning ijodi umumiy bir tamoyilni tasdiqlaydi: sanʼatning eng oliy vazifasi – insonni yaxshilashdir.

Tolstoy va Xolmirzayev ijodiy merosi – bu til, uslub va maʼnaviy mohiyatning uzviy birligiga asoslangan badiiy maktabdir. Ularning qissalarida soʻz nafaqat voqeani ifodalovchi vosita, balki inson ruhiyatining, tafakkurining va maʼnaviy uygʻonishining eng nozik aksidir. Har bir soʻz ichida axloqiy mazmun, ruhiy ohang va falsafiy teranlik mujassam. Shu bois, ularning asarlarida soʻz – inson qalbining ovozig aylanadi.

Tolstoyda bu ovoz – vijdon va haqiqatning ifodasi. U soʻz orqali insonning ichki kurashini, ruhiy azobini va poklanish yoʻlini koʻrsatadi. Har bir jumlasida soddaligi bilan chuqur, har bir tasvirida esa hayotiy haqiqat yashiringan. Masalan, uning “Смерть Ивана Илича” asarida soʻzning lakonikligi orqali butun inson hayotining maʼnosi ochiladi. Tolstoyning uslubi – bu inson ruhining axloqiy oʻlchovi.

Shukur Xolmirzayevda esa soʻz xalqona ohangga, milliy ruhga singdirilgan. Uning tili samimiy, tabiiy, ammo chuqur falsafiy. U soʻz orqali nafaqat voqeani, balki xalqning dunyoqarashini, insoniy qadriyatlarni va ruhiy sezimni tasvirlaydi. “Oq otli bola”, “Beshik”, “Hayot abadiy” kabi qissalarda badiiy til insonning ichki

kechinmalari bilan uyg'unlashadi. Xolmirzayev uslubi xalq qalbining tovushi, ma'naviy sof va samimiy hayot kechinmalarining ifodasidir.

Demak, har ikki yozuvchi ijodida badiiy tilning musaffoligi – bu san'atning axloqiy mezoni, uslubiy samimiyat esa yozuvchining qalb holatidir. Tolstoyda bu falsafiy umumlashma, Xolmirzayevda esa milliy va ruhiy samimiyat sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan ularning asarlari bir-birini to'ldiradi:

biri – insoniyatning umuminsoniy vijdoni, ikkinchisi – xalq qalbining musiqasi.

Natijada, Tolstoy va Xolmirzayev badiiy tilni inson ruhining oynasiga aylantirgan yozuvchilardir. Ular uchun til – nafaqat adabiyotning materiali, balki ma'naviyatning yashirin tili, insonni o'zini anglash sari yetaklovchi kuchdir. Shu bois, ularning qissalarida til va axloq, uslub va vijdon, san'at va ruhiyat bir butun tizim sifatida mujassam bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Илин И. О сопротивлении злу силою. – Москва: 1910. – с-150.
2. Толстой Л. После бала. – Полное собрание сочинений, т. 31. – Москва: 1935. – с-210.
3. Холмирзаев Ш. Ҳаёт абадий. – Тошкент: Шарқ, 1985. – 150 б.
4. Толстой Л. Смерть Ивана Ильича. – Москва: 1886. – с-147.
5. Холмирзаев Ш. Бешик. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – 180-б.
6. Толстой Л. Война и мир. – Москва: Худ. лит., 1962. – с-190.